

Verblichen, aber nicht verschwunden

Eine Spurensuche im Böhmerwald

Die Beziehungen zwischen Deutschen und Tschechen sind auf die gemeinsame Zukunft ausgerichtet, die gemeinsam erlebte Geschichte war aber nicht konfliktfrei. 75 Jahre nach Kriegsende, dem Ende der nationalsozialistischen Besatzung Böhmens und Mährens sowie der folgenden Vertreibung der deutschsprachigen Bevölkerung aus diesen Gebieten birgt die Auseinandersetzung damit nach wie vor eine gewisse politische Brisanz in sich, auch wenn sich die Diskussion spürbar entspannt hat.

Ein Forschungsverbund, bestehend aus Einrichtungen an den Universitäten Regensburg und Passau, der Karlsuniversität Prag, der Jan-Evangelista-Purkyně-Universität in Ústí nad Labem (Aussig) und dem Kulturreferenten für die böhmischen Länder im Adalbert Stifter Verein in München widmet sich seit 2017 dem Thema *Grenze/n in nationalen und transnationalen Erinnerungskulturen zwischen Tschechien und Bayern*. Gefördert wird das Projekt durch die Bayerisch-Tschechische Hochschulagentur, im Blick ist dabei auch der wissenschaftliche Nachwuchs.

Zum besseren Verständnis verschiedener Entwicklungen und Schattierungen der deutsch- bzw. bayerisch-tschechischen Beziehungen wurde im Oktober 2019 eine dreitägige Exkursion in den Böhmerwald durchgeführt. An ihr nahmen deutsche und tschechische Studierende der am Verbund beteiligten Universitäten teil. Am Beispiel dieser geschichtsträchtigen Region wurde den Spuren der deutschsprachigen Bevölkerung in den böhmischen Ländern nachgegangen. Im Mittelpunkt stand das Ziel, Bemühungen um eine Erhaltung des gemeinsamen, deutsch-tschechischen Kulturerbes vor Ort kennenzulernen und darüber zu diskutieren.

Die Exkursionsteilnehmer*innen fertigten dabei Fotografien an, jede/r wählte anschließend ein Bild aus und verfasste dazu einen Text ohne inhaltliche oder stilistische Vorgaben. So entstand eine interessante Collage verschiedener Bilder und Eindrücke.

Die Exkursion wurde geleitet von Dr. Wolfgang Schwarz, Kulturreferent für die böhmischen Länder im Adalbert Stifter Verein, und Doktorand Mikuláš Zvánovec vom Lehrstuhl für Deutsch-Österreichische Studien am Institut für internationale Studien der Karlsuniversität Prag.

Vybledlé, ale ne ztracené

Po stopách šumavské historie

Vztahy mezi Čechy a Němci se upírají ke společné budoucnosti, společně prožitá historie ale nebyla bez konfliktů. 75 let po konci války, konci nacionálně socialistické okupace českých zemí, stejně jako následném nuceném vysídlení německojazyčného obyvatelstva z těchto území má vyrovnání s těmito událostmi dodnes svou politickou brizanci, a to přes citelné zklidnění diskuze.

Výzkumné konsorcium, na němž se podílejí univerzity v Řezně a Pasově, Univerzita Karlova v Praze, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem a kulturní referent pro české země ve Spolku Adalberta Stiftera v Mnichově, se tématem *Hranice v národních a nadnárodních vzpomínkových kulturách mezi Českem a Bavorskem* zabývá od roku 2017. Projekt je podporován Česko-bavorskou vysokoškolskou agenturou a věnuje pozornost i výchově vědeckého dorostu.

K lepšímu pochopení různého vývoje a odstínů česko-německých, resp. česko-bavorských vztahů byla v říjnu 2019 uspořádána třídní exkurze na Šumavu. Účastníci se jí studující českých a německých univerzit, které se podílejí na výzkumném konsorciu. Na příkladu tohoto historii nabitého regionu se studující vydali po stopách německojazyčného obyvatelstva v českých zemích. Cílem bylo seznámit se přímo na místě s iniciativami o uchování společného česko-německého kulturního dědictví a diskutovat o nich.

Účastníci při exkurzi pořizovali fotografie a následně z nich každý vybral po jedné fotografii a bez obsahových nebo stylistických omezení k ní napsal krátký text. Tímto způsobem vznikla zajímavá koláž různých obrazů a dojmů.

Exkurzi vedli Dr. Wolfgang Schwarz, kulturní referent pro české země ve Spolku Adalberta Stiftera, a doktorand Mikuláš Zvánovec z Katedry německých a rakouských studií na Institutu mezinárodních studií Univerzity Karlovy v Praze.

Koordination der Ausstellung/ Koordinátor výstavy: Wolfgang Schwarz
Übersetzung/ Překlad: Wolfgang Schwarz, Mikuláš Zvánovec

Gefördert durch/ Za podpory:

Die Beauftragte der Bundesregierung für Kultur und Medien

UNIVERZITA J. E. PURKYNĚ V ÚSTÍ NAD LABEM

Forschungsverbund
Grenze/n in
nationalen und transnationalen Erinnerungskulturen
zwischen Tschechien und Bayern

Glöckelberg

Kaserne der Grenzwoche

Zvonková

kasárny pohraniční stráže

Foto und Text: Anežka Brožová,
Moderne Geschichte, Karlsuniversität Prag

Auf der Durchfahrt durch die unbewohnte Landschaft des Böhmerwalds stößt man nicht nur auf die Reste untergegangener Dörfer, sondern auch auf Überreste jüngerer Gebäude, die zur Zeit des Eisernen Vorhangs errichtet und genutzt wurden. So wie die Zeit nicht alle Spuren dieser Dörfer in dieser Region verschwinden ließ, können auch Relikte aus der Nachkriegszeit nicht von einem Tag auf den anderen aus der Erinnerung gelöscht werden. Tausende Menschen verbrachten hier Tage und Nächte des Militärdienstes, und ihre Erinnerungen, ob nun gut oder schlecht, sind mit diesem entkernten Raum verbunden. Der ehemalige Standort der Grenzwoche befindet sich nicht weit von dem Dorf Zvonková (Glöckelberg) auf dem rechten Ufer des Lipno-Stausees. Diese Region war zur Zeit des Eisernen Vorhangs Sperrgebiet, in dem nur die Angehörigen der Grenzwoche wohnten. In der Kaserne waren 120–150 Soldaten untergebracht, es gab einen Fußballplatz, Ställe für die Diensthunde oder Garagen für Fahrzeuge und für Geräte der Landwirtschaftstechnik.

Der Eingang in das Unterkunftsgebäude der Soldaten ist verwachsen, die Fenster zersplittert, die Wände bemalt, der Putz abgebröckelt, und alles, was einst von Wert war, ist kurz und gut verschwunden. Es ist schwer, sich vorzustellen, dass hier seinerzeit Menschen geschlafen, gegessen, Sport getrieben oder sich unterhalten haben, dabei ist es noch gar nicht so lange her. Man fühlt sich hier nicht wohl in seiner Haut, so, als ob man besser nicht hier wäre. Die Räume und Gänge sehen aus wie aus einem apokalyptischen Science-Fiction-Film, neugierige Besucher gleichen Wissenschaftlern in Schutzanzügen.

Foto a text: Anežka Brožová,
Moderní dějiny, Univerzita Karlova, Praha

Při průjezdu neobydlenou krajinou Šumavy potkáte nejen pozůstatky zaniklých vesnic, ale i zbytky mladších budov, které byly postaveny a sloužily v době železné opony. Podobně jako čas v této oblasti nesmazal všechny stopy po vesnicích, nelze ze dne na den z paměti vymazat ani relikty poválečné doby. Tisíce lidí zde strávily dny a noci vojenské služby a jejich vzpomínky, ať už dobré nebo špatné, jsou spojeny s tímto vybydleným prostorem. Bývalé sídlo pohraniční stráže se nachází nedaleko obce Zvonková na pravém břehu vodní nádrže Lipno. Tato oblast byla v době železné opony uzavřeným územím, které obývali pouze příslušníci pohraniční stráže. Kasárny byly zázemím pro 120 až 150 vojáků a zahrnovaly i fotbalové hřiště, kotce pro služební psy nebo garáže pro auta i zemědělskou techniku.

Vstup do objektu sloužícího kdysi ubytování vojáků je zarostlý, okna rozbitá, zdi pomalované, omítka oprýskaná a všechno, co kdysi mělo cenu, je zkrátka pryč. Je těžké si představit, že tady spali, jedli, sportovali a bavili se lidé, a že to ani není tak dávno. Člověk se zde cítí nesvůj, jako by tu neměl být. Místnosti a chodby vypadají jak z apokalyptického sci-fi filmu, zvědaví návštěvníci pak jako vědci v ochranných oblecích.

Hartmanitz

Synagoge

Foto und Text: Luisa Gese,
Lehramt für Realschule, Universität Passau

Freundschaft und Annäherung als Prävention für einen Blick in die Zukunft

Der Eisenerne Vorhang – bis zur Exkursion in den Böhmerwald war er für mich mehr eine bildliche Umschreibung des Kalten Krieges. Doch jetzt stehe ich mitten im früheren Grenzgebiet, in dem Ortschaften verschwunden sind, Menschen ihre Heimat verloren haben und so viel Kultur ausgelöscht wurde. Auf einmal ist der Eisenerne Vorhang keine Metapher mehr für mich, sondern real. Ein Schauer läuft mir über den Rücken. In Gedanken versunken betrachte ich das Fenster der Synagoge in Hartmanice (Hartmanitz). Die Geschichte darf sich auf keinen Fall wiederholen! Das ist eine Verantwortung, die unter anderem meine Generation trägt. Es ist wichtig, dass wir Freundschaften knüpfen und ein kultureller Austausch stattfindet, um der Entstehung gegenseitiger Feindbilder keine Chance zu geben. Die Annäherung verschiedener Länder, Kulturen und Religionen ist ein großes Mosaik, wie das Fenster der Synagoge. Auch unsere Exkursion in den Böhmerwald ist Teil dieses Puzzles und ich bin stolz darauf, dabei gewesen zu sein.

Hartmanice

synagoga

Foto a text: Luisa Gese,
Učitelství pro střední školy, Univerzita v Pasově

Přátelství a sblížení jako prevence budoucnosti

Železná opona – až do exkurze na Šumavu pro mě tento pojem znamenal spíše obrazný opis studené války. Nyní však stojím uprostřed bývalého hraničního pásma, ve kterém zmizely obce, lidé ztratili své domovy a bylo zničeno tolik kultury. Najednou už pro mě železná opona není jen metaforou, je skutečná. Zamrazí mě v zádech. Zadumaně se dívám na okno hartmanické synagogy. Historie se v žádném případě nesmí opakovat! To je zodpovědnost, kterou mimo jiné nese i moje generace. Je důležité, že navazujeme přátelství a že probíhá kulturní výměna bránící vzniku vzájemných obrazů nepřítele. Sblížení různých zemí, kultur a náboženství je velká mozaika, jako ta v okně synagogy. Také naše exkurze na Šumavu je součástí této skládačky a já jsem hrdá na to, že jsem mohla být při tom.

Gutwasser

Friedhof Dobrá Voda

Foto und Text: Martin-Kurt Hlavatý,
Germanistik, Jan-Evangelista-Purkyně-Universität Ústí nad Labem

An allen Orten, die wir besucht haben, waren ihre Spuren offensichtlich. Hier in der Kirche, dort auf dem Friedhof, anderswo im Wald. Ihre Spuren waren da, sie jedoch nicht mehr. So wie ein Kreuz nur dann vollkommen ist, wenn es alle vier Arme hat, so waren auch wir nur dann vollkommen, als hier Tschechen, Deutsche, Mährer und Schlesier zusammengelebt haben. So wie diesem Kreuz ein Arm fehlt, so fehlen uns auch „unsere“ Deutschen.

Dobrá Voda

hřbitov v Dobré Vodě

Foto a text: Martin-Kurt Hlavatý,
Germanistika, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem

Na všech místech, která jsme navštívili, byly patrné jejich stopy. Tu v kostele, tu na hřbitově, jinde v lese. Jejich stopy tu byly, ale oni už ne. Tak jako je kříž dokonalý jen tehdy, má-li všechna čtyři ramena, tak i my jsme byli dokonalí pouze tehdy, když zde pospolu žili Češi, Němci, Moravané a Slezané. Tak jako tomuto kříži chybí jedno rameno, tak i my postrádáme „naše“ Němce.

Polletitz

St.-Nikolaus-Kirche

Boletice

kostel svatého Mikuláše

Foto und Text: Jan Hoffmann,
Interkulturelle Germanistik, Jan-Evangelista Purkyně-Universität Ústí nad Labem

Betritt man die St.-Nikolaus-Kirche in Boletice (Polletitz), fallen einem die Aufschriften sowjetischer Soldaten auf, die sich auf den Kirchenwänden befinden. Die ursprünglich romanische Kirche befindet sich in einem untergangenen Ort, aus dem die deutschsprachige Bevölkerung nach dem Zweiten Weltkrieg zwangsausgesiedelt wurde. Es folgte die Gründung des Truppenübungsplatzes Boletice. In dieser Zeit wurde die Kirche von sowjetischen Soldaten geplündert. Die Aufschriften an den Kirchenwänden sind in kyrillischer Schrift, es handelt sich dabei um die Namen sowjetischer Eishockeyspieler, welche die Weltmeisterschaft 1978 gewonnen hatten. Damals wurden auch die Namen an die Kirchenwand aufgetragen. Kirche und Umgebung waren bis zum Jahr 2016 für die Öffentlichkeit nicht zugänglich, die Kirche war ganz verfallen. Nun finden in ihr kleinere Konzertveranstaltungen und selten auch heilige Messen statt, auch der Film nach dem Buch *Der bemalte Vogel* wurde dort gedreht.

Foto a text: Jan Hoffmann,
Interkulturní germanistika, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem

Když člověk vstoupí do kostela svatého Mikuláše v Boleticích, všimne si nápisů sovětských vojáků, které se nacházejí na zdech kostela. Tento původně románský kostel se nachází v zaniklé obci, z níž bylo po druhé světové válce nuceně vysídleno německy mluvící obyvatelstvo. Následovalo založení vojenského újezdu Boletice. V té době kostel vyrabovali sovětské vojáky. Nápisů na zdech kostela jsou vyvedeny v azbuce, jde o jména sovětských hokejistů, kteří v roce 1978 vyhráli mistrovství světa v hokeji. Tehdy se také na zdech kostela objevily tyto nápisy. Kostel a jeho okolí byly až do roku 2016 nepřístupné veřejnosti, kostel byl zcela zchátralý. Nyní se v kostele konají menší koncerty a zřídka i mše svaté, byl zde natočen také film *Nabarvené ptáče*.

Gutwasser

St.-Gunther-Kirche

Dobrá Voda

kostel svatého Vintíře

Text: Laura Kamm,
Deutsch-Tschechische Studien, Universität Regensburg

Foto: Wolfgang Schwarz,
Kulturreferent für die böhmischen Länder im Adalbert Stifter Verein, München

Einen Besuch wert ist die Wallfahrtskirche in Dobrá Voda (Gutwasser) in der Nähe von Hartmanice (Hartmanitz). Nach jahrelanger Verwüstung wurde die Kirche schrittweise wieder renoviert. Im Zentrum der Kirche befindet sich ein beeindruckender, vier Tonnen schwerer Glasaltar der Künstlerin Vladěna Tesařová. Laut Recherchen gibt es weltweit keinen weiteren dieser Art.

Beim Betreten der Kirche zieht der 4,5 m breite Glasaltar alle Blicke auf sich. Sobald das Sonnenlicht durch die Fenster bricht, werden die Skulpturen des einzigartigen Altares effektiv schattiert.

Text: Laura Kamm,
Česko-německá studia, Univerzita v Řežně

Foto: Wolfgang Schwarz,
kulturní referent pro české země ve Spolku Adalberta Stiftera, Mnichov

Poutní kostel v Dobré Vodě poblíž Hartmanic rozhodně stojí za návštěvu. Po dlouholetém chátrání byl kostel postupně opět obnoven. Uprostřed kostela se nachází působivý skleněný oltář od umělkyně Vladěny Tesařové, který váží čtyři tuny. Druhý takový podle mé rešerše jinde na světě není.

Při vstupu do kostela na sebe skleněný oltář široký 4,5 metru upoutává veškerou pozornost. Ve chvíli, kdy okny pronikne sluneční světlo, vrhají plastiky tohoto jedinečného oltáře efektní stíny.

Krumau

Kreuzberg mit der Kapelle der schmerzreichen Jungfrau Maria und des Heiligen Kreuzes (1710)

Český Krumlov

Křížová hora s kaplí Panny Marie Bolestné a svatého Kříže (1710)

Foto und Text: Jan Kvapil,
Wissenschaftlicher Mitarbeiter am Institut für Germanistik,
Jan-Evangelista-Purkyně-Universität Ústí nad Labem

Foto a text: Jan Kvapil,
odborný asistent na Katedře germanistiky,
Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem

*Mein Freund verziehe nicht verlaß die Tiburs auen
Vnd das tahl AEsulens so lieblich anzuschauen
Weich den geschäftten ab entzeuch dich was der Stadt
Vnd komm auf diesen Berg den Gott geordnet hat.*

Johann Franz Anton Tschernichen, 1710

Dieser Ort, etwas abseits des Massentourismus gelegen, stand eigentlich gar nicht auf dem gut gefüllten Programm unserer Exkursion. Trotzdem kam ich gleich nach der Ankunft in der Stadt in der Mittagspause der Aufforderung Tschernichens nach und verließ unsere Gruppe, um an Stelle eines ausgiebigen Mittagessens ein wenig geistige Verpflegung zu mir zu nehmen. Der Bus parkte zum Glück direkt unter dem alten, von kleinen Kapellen gesäumten Kreuzweg, so dass der Weg nach oben leicht zu finden war. Die kleinen Kapellen waren zwar frisch restauriert, dennoch zögerte ich leicht, denn der nicht allzu ausgetretene Weg wies darauf hin, dass auf den Berg eher Hundebesitzer als Wallfahrer spazieren gingen.

Schon von früher her wusste ich, dass die Kapelle im Kommunismus zerstört und das Interieur zum größten Teil geplündert worden war. Der Logik der heutigen Zeit und dem Krumauer Kontext folgend, erwartete ich dort eine wunderbare Hülle (restaurierte Fassade) und einen leeren Kern (keinen sinnvollen Inhalt). Was aber fand ich dort wirklich? In erster Linie ein sperangelweit offenes Tor. Dort begrüßte mich ein unauffälliger älterer Mann, eine Art moderner Einsiedler, Wächter des Heiligtums – „Hausmeister“, dank dessen und seinesgleichen aus den leeren Wänden ein Zuhause wird, in diesem Falle eine „Heimstatt Gottes“. Obwohl ich an diesem Tag wohl der erste Besucher war, so war die Kapelle und ihr Kreuzgang voller Leben: einige Ausstellungen über Vergangenheit und Gegenwart, von denen ich vor allem die zu schätzen wusste, die eine Handschrift ihres Autors erkennen lassen, eine beheizte Klausel mit kleiner Handbibliothek und heißem Tee, ein persönliches Andenken an die Krumauer Madonna, mehr als nur ein paar warme Worte, eine aus Lautsprechern strömende barocke Meditationsmusik und eine wunderbare Aussicht auf die Stadt und die umliegende Landschaft; das alles gibt Hoffnung, dass es mit uns, den Menschen doch noch nicht so schlimm steht, oder alles sinnlos ist.

Zum Schluss darf ich nicht vergessen, den „großen Koch“ für dieses vorzügliche Mittagessen zu loben! Danke.

*Příteli, neváhej, opuť Tiburské nivy,
údolí Azulenské, ten kraj tak přívětivý.
Odlož své obchody, odlož i městský šat
a přijď na tento vrch, jemuž sám Bůh dal řád.*

Johann Franz Anton Tschernichen, 1710
Překlad Jan Mareš, převzato z: www.kohoutikriz.org

Toto místo, ležící poněkud stranou masového turismu, vlastně ani nebylo na nabitém programu naší exkurze. Přesto jsem hned po příjezdu do města o polední pauze bez váhání uposlechl Tschernichenovu výzvu a opustil naši skupinu, abych namísto vydatného oběda okusil trochu duchovnější stravy. Autobus našťestí zaparkoval přímo u dávné křížové cesty lemované kapličkami, takže bylo snadné najít tu správnou cestu vzhůru. Kapličky byly sice čerstvě opravené, ale přesto jsem lehce zaváhal, neboť nepříliš vyšlapaná cesta naznačovala, že tudy na horu spíše než poutníci chodí na procházku pejskaři.

Již z dřívějšíka jsem věděl, že kaple byla za komunismu zdevastována a interiér z větší části rozchvácn. V logice dnešních dnů a českokrumlovského kontextu jsem tudíž očekával krásnou slupku (opravenou fasádu) a prázdné jádro (žádná smysluplná náplň). A co jsem opravdu našel? V první řadě dokořán otevřenou bránu. A v ní mě uvítal nenápadný starší muž, něco na způsob moderního poustevníka, strážce svatyně – „domovníka“, díky němuž a jemu podobným se z prázdných zdí stává domov, v tomto případě „domov Boží“. Ač jsem byl toho dne zřejmě prvním návštěvníkem, byla kaple s ambitem naplněna životem: několik výstav o minulosti a přítomnosti, z nichž jsem ocenil hlavně ty, které byly vyrobeny „na koleně“, vyhrátá poustevna s příruční knihovničkou a horkým čajem, osobní upomínka na Krumlovskou madonu, více než jen pár vřelých slov, rozjímavá barokní hudba linoucí se z reproduktorů a nádherné výhledy na město a do kraje, které dávají naději, že to s námi, lidmi, ještě není tak zlé a marné.

Na závěr nesmím zapomenout pochválit „velkého kuchaře“ za tento skvostný oběd! Díky.

Oberplan

Adalbert-Stifter-Geburtshaus

Horní Planá

rodný dům Adalberta Stiftera

Text: Ruth Möller,
Lehramt Grundschule, Universität Passau

Foto: Wolfgang Schwarz,
Kulturreferent für die böhmischen Länder im Adalbert Stifter Verein, München

Adalbert Stifter, geboren am 23. Oktober 1805 in Horní Planá (Oberplan), und gestorben am 28. Januar 1868 in Linz, war ein österreichischer Dichter, Autor, Pädagoge und auch Maler. Sein Werk umfasst zahlreiche Erzählungen, Idyllen sowie einzelne Romane, die sich vor allem durch meisterhafte Naturdarstellungen auszeichnen.

Adalbert Stifter gilt als bedeutender Vertreter des Biedermeier, was sich vor allem durch die Schilderungen der Natur, des Privaten, des Häuslichen und Heimatlichen in seinen Werken nachempfinden lässt. Stifters Werk traf seiner Zeit auf Befürworter, aber im gleichen Maße auf Ablehnung. So ist es etwa Friedrich Nietzsche, der die Werke Stifters zum Schatz der deutschen Prosa erklärt, wohingegen der Dramatiker und Lyriker Friedrich Hebbel die Werke Stifters aufgrund ihrer detaillierten Schilderungen in epischer Breite als langatmig und leidenschaftslos abtut und scharf kritisiert.

Während unserer Exkursion haben wir das sogenannte „Stifterhaus“ (Stifters Geburtshaus mit Museum) besichtigt. Mich hat besonders die Lebensgeschichte Stifters, die von der Museumsführerin interessant erzählt wurde, beeindruckt. Fasziniert haben mich auch die alten Ausgaben seiner Bücher.

Text: Ruth Möller,
Učitelství pro základní školy, Univerzita v Pasově

Foto: Wolfgang Schwarz,
kulturní referent pro české země ve Spolku Adalberta Stiftera, Mnichov

Adalbert Stifter, narozený 23. října 1805 v Horní Plané a zesnulý 28. ledna 1868 v Linci, byl rakouský básník, spisovatel, pedagog a rovněž malíř. Jeho dílo zahrnuje četné povídky, idyly i romány, které vynikají především mistrnými popisy šumavské přírody.

Adalbert Stifter je považován za významného představitele období biedermeieru, což lze pročit v jeho popisech přírody, domova a domoviny. Stifterovo dílo mělo ve své době řadu příznivců, ale i odpůrců. Například Friedrich Nietzsche Stifterova díla prohlásil za poklad německé prózy, zatímco básník a dramatik Friedrich Hebbel Stifterova díla odmítal pro jejich detailní popisy v epické šíři odmítal jako zdlouhavá a bez vášně a ostře je kritizoval.

V průběhu naší exkurze jsme navštívili Stifterův rodný dům s muzeem. Dojem na mě udělal zvláště Stifterův životní příběh, poutavě vyprávěný průvodkyní v muzeu. Fascinovala mě i stará vydání jeho děl.

Krumau

Museum Fotoatelier Seidel

Foto und Text: Tereza Ostrowska,
Germanistik, Jan-Evangelista-Purkyně-Universität Ústí nad Labem

Český Krumlov

Museum Fotoatelier Seidel

Foto a text: Tereza Ostrowska,
Germanistika, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem

Josef Seidel war deutscher Nationalität, er wurde am 2. Oktober 1859 in Hasel in der Umgebung von Děčín (Tetschen) in der Familie eines Glasschleifers geboren. Nach einer Ausbildung als Fotograf durchstreifte er als Gehilfe eines Fotografen Siebenbürgen, Ungarn, Böhmen und Österreich. Neben Porträtfotos, denen sich die meisten Fotografen widmeten, konzentrierte sich Seidel auf Fotografien der Schönheiten des Böhmerwaldes zu allen Jahreszeiten. Josef Seidel gehörte „bei uns“ zu den ersten professionellen Fotografen, welche das Autochromverfahren zur Herausgabe farbiger Postkarten verwendeten. Die ältesten von ihnen stammten möglicherweise schon aus dem Jahr 1910.

Am 21. Mai 1908 kam Sohn Franz auf die Welt, der in die Fußstapfen des Vaters treten sollte. Josef und Franz Seidel hinterließen sowohl im Hinblick auf den Inhalt als auch auf den Umfang ein ganz außerordentliches Werk, das den südöstlichen Teil des Böhmerwalds detailliert erfasste. Ihr Themenregister war sehr breit: Es reichte von Porträts im Atelier und Gruppenbildern bis hin zu verschiedenen Figuren und Typen der Böhmerwaldregion. Seidel kann man als den naturgetreuesten Chronisten des Böhmerwalds bezeichnen. Seine Aufnahmen sind auch durch ihre geographische Monothematik einzigartig. Den Böhmerwald und die Region um ihn bilden sie aber als geschlossenes Ganzes und als etwas Vielschichtiges ab.

In dem Haus aus dem Jahr 1905, das bis 1949 als Familienhaus mit Fotoatelier diente, ist die ursprüngliche Ausstattung erhalten (Dunkelkammer, Stative, Vorhänge, Fotoapparate u. ä.), vor allen Dingen aber auch circa 140 000 Glasplatten sowie Zelluloidbänder mit Negativen. Teil der Hinterlassenschaft sind auch Fotoalben und Postkarten, die das Werk von Franz und Josef Seidel vor allem auf dem Gebiet der Landschaftsbildung (so genannte Landkarten) dokumentieren. Josef und sein Sohn Franz kartographierten auch den heute schon untergegangenen Teil des tschechisch-deutsch-österreichischen Grenzgebiets – Sehenswürdigkeiten, Dörfer und Siedlungen, die vielfach nicht mehr existieren. Das Museum Fotoatelier Seidel hat mich richtig begeistert.

Josef Seidel byl německé národnosti, narodil se 2. října 1859 v obci Hasel na Děčínsku v rodině brusiče skla. Po vyučení fotografem putoval jako fotografický pomocník po Sedmihradsku, Uhrách, Čechách a Rakousku. Vedle portrétování, jemuž se věnovala většina fotografů, se Seidel soustředil na fotografování krás Šumavy, a to po všechna roční období. Josef Seidel patří k prvním profesionálním fotografům „u nás“, kteří techniky autochromu použili k vydávání barevných pohlednic, z nichž nejstarší byly možná vydány již roku 1910.

21. května 1908 se mu narodil syn František, jemuž bylo souzeno pokračovat v otcových stopách. Josef a František Seidelovi zanechali obsahem i rozsahem zcela mimořádné dílo podrobně zachycující jihovýchodní část Šumavy. Jejich námětový rejstřík byl velmi široký: sahal od ateliérových portrétů a snímků skupin až po zachycení různých postav a typů Pošumaví. Lze říci, že Seidel se stal nejuvěrnějším obrazovým kronikářem Šumavy. Seidlovy fotografie jsou svou geografickou monotematicností výjimečné. Šumavu a Pošumaví však představují ve vzácné celistvosti a rozmanitosti.

V domě z roku 1905, který do roku 1949 sloužil jako rodinný dům s fotoateliérem, se zachovalo původní vybavení (fotokomora, stojany, opony, fotografické přístroje apod.), ale především cca 140 000 skleněných desek, jakož i celuloidové pásy s negativy. Součástí pozůstalosti jsou i alba fotografií a pohlednic, dokumentující dílo Josefa a Františka Seidlových především z oblasti krajinářské tvorby (tzv. „mapy“). Josef Seidel a jeho syn František ve svých dílech mj. zmapovali i dnes již zaniklou část česko-německo-rakouského pohraničí – památky, vesnice a sídla, která již mnohdy neexistují. Museum Fotoatelier Seidel mě velice nadchlo.

Waider Brücke

über die Wottawa bei Unterreichenstein

Paštěcký most

přes Otavu u Rejštejna

Foto und Text: Jana Roznerová,
Deutsch-Österreichische Studien, Karlsuniversität Prag

Auf dem Weg zu der untergegangenen Siedlung Bystrá (Wunderbach) stapften wir durch frisch abgefallenes Herbstlaub. Es war kein einfacher Spaziergang, Wunderbach ist ziemlich weit von der Straße entfernt und mit dem Auto nicht erreichbar. Dank dieser Tatsache sind die Häuser dort recht gut erhalten, aber der Zahn der Zeit, dem keiner entgeht, hinterließ in der Siedlung seine Spuren. Den Häusern fehlt das Dach und in dem einsamen, stillen Wald ragen einige Mauern in die Höhe. „Alles ist vergänglich...“, so scheint es, flüstern die umstehenden Bäume, die sich an vieles erinnern.

Zurück liefen wir entlang der Otava (Wottawa), wir hatten uns für diesen Weg in einer Abstimmung entschieden, obwohl wir gewarnt wurden, dass dieser gar nicht begehbar sein könnte. Als Belohnung für unseren Mut durften wir die über dem Fluss untergehende Sonne genießen. Es hatte sich gelohnt. Auf dem Foto ist die Paštěcký most (Waider Brücke), die den Namen einer unweit gelegenen, ebenfalls verschwundenen Ortschaft trägt, über die unsere Schritte ebenfalls führten.

Foto a text: Jana Roznerová,
Německá a rakouská studia, Univerzita Karlova, Praha

Cestou na zaniklou osadu Bystrá jsme se prodírali čerstvě spadným podzimním listím. Vycházka to nebyla jednoduchá, Bystrá je docela daleko od silnice a autem tam není možné zajet. A právě díky této skutečnosti jsou zde domy celkem zachovalé, ale zub času, kterému nikdo neunikne, se na osadě podepsal. Stavení jsou bez střechy a v osamělém, ztichlém lese ční do výšky několik zdí. „Všechno je pomíjivé...“, jako by šeptaly okolo stojící stromy, které mnohé pamatují.

Zpět jsme se vraceli podél Otavy, tuto trasu jsme si odhlasovali, i když jsme byli varováni, že cesta vůbec nemusí být schůdná. Za odměnu za naši odvahu jsme si mohli vychutnat zapadající slunce nad řekou. Stálo to za to. Na fotografii je Paštěcký most, jenž nese jméno po nedaleké rovněž zaniklé obci, přes kterou vedly i naše kroky.

St. Thoma

Fronleichnamskirche

Svatý Tomáš

kostel Božího těla

Foto und Text: Wolfgang Schwarz,

Kulturreferent für die böhmischen Länder im Adalbert Stifter Verein, München

Glaubt man den Erzählungen von Petr Ziegrosser, so ist seine Dickschädeligkeit dafür verantwortlich, dass auf diesem Bild heute nicht nur Bäume, sondern auch noch die gotische Fronleichnamskirche zu sehen ist. Der einstige Böhmerwaldförster und Skurrilitäten-Sammler erwarb 1948 das Haus neben dem Kirchlein und schützte dieses in der nur schwer zugänglichen Sperrzone hinter dem Eisernen Vorhang so vor der Zerstörung: Die geplante Sprengung hätte auch sein Haus gefährdet, so dass davon abgesehen wurde. Soldaten nutzten später den Kirchturm als Zielscheibe, das Gotteshaus wurde in der kommunistischen Zeit u. a. als Schafstall genutzt. Nach dem Fall des Kommunismus und der maßgeblich durch die Heimatvertriebenen unterstützten Renovierung erfolgte 1997 die Wiedereinweihung.

Bisweilen recht „zapfig“ kann es dort oben auf fast 1 000 m werden, unweit von Adalbert Stifters geliebter Burgruine Wittinghausen (Vitkův kámen), zu welcher der kleine Weg nach oben führt. Der Nebel ist häufiger Stammgast. Und auch wenn das nach 1990 als Luxushotel und Restaurant wiedererstandene, einstige Jagdschlösschen Waidmanns Heil angesichts der meist menschenleeren Gegend irgendwie überdimensioniert und überambitioniert wirkt, ist St. Thomas für mich ein faszinierender Ort der bewegten deutsch-tschechischen Geschichte.

Foto a text: Wolfgang Schwarz,

kulturní referent pro české země ve Spolku Adalberta Stiftera, Mnichov

Věříme-li vyprávění Petra Ziegrossera, pak pouze jeho tvrdohlavosti vděčíme za to, že na této fotografii dnes nevidíme jen stromy, ale také gotický kostel Božího těla. Někdejší šumavský lesník a sběratel kuriozit získal dům vedle kostelíka v roce 1948 a v těžko přístupném hraničním pásmu ho tak ochránil před zničením: Plánovaný odstřel kostela by totiž ohrozil jeho dům, takže z něj nakonec sešlo. V pozdější době vojáci kostelní věž používali jako terč a svatostánek byl v komunistických dobách využíván mimo jiné jako stáj pro ovce. Po pádu komunismu a obnově kostela, kterou rozhodujícím způsobem podpořili lidé odsud vyhnání, se v roce 1997 konalo jeho znovuvysvěcení.

V nadmořské výšce 1000 m, nedaleko zříceniny Vítkova hrádku, kterou miloval Adalbert Stifter a k níž vede úzká cesta, bývá někdy počasí opravdu „třeskuté“. Mlha je zde častým hostem. A přestože původní lovecký zámeček Waidmanns Heil (Lovu zdar), který byl po roce 1990 obnoven jako luxusní hotel s restaurací, působí v liduprázdné krajině poněkud předimenzovaným a přehnaně ambiciózním dojmem, je pro mě Svatý Tomáš fascinujícím místem česko-německé historie.

Krumau

Foto und Text: Daniela Suchá,
Interkulturelle Germanistik, Jan-Evangelista-Purkyně-Universität Ústí nad Labem

Auch ein nasskalter Tag kann in einem Menschen – dank eines schönen, versteckten Winkels in Český Krumlov (Krumau) – das Gefühl der Unveränderlichkeit der Zeit und des Stolzes auf die Baukunst unserer Vorfahren hervorrufen. Es genügt, stehen zu bleiben und sich umzusehen, und die Gedanken rufen die Bilder des Malers Jakub Schikaneder und anderer Künstler des 19. Jahrhunderts in Erinnerung. Man hat das Gefühl, in einen Roman von Ignát Herrmann hineingezogen zu werden. Erst wenn die Touristenmassen kommen und sich hinter der Ecke zeigen, kehrt man wieder in die Realität unserer Tage zurück. Doch auch nur dieser eine Moment wird es mir immer wert sein, Krumau wieder zu besuchen.

Český Krumlov

Foto a text: Daniela Suchá,
Interkulturní germanistika, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem

I sychravý den může v člověku díky krásnému zákoutí v Českém Krumlově vzbudit pocit neměnnosti času a hrdosti na stavitelský um našich předků. Stačí se zastavit a rozhlédnout a člověku vytanou na mysli obrazy malíře Jakuba Schikanedra a jiných umělců 19. století. Máte pocit, že jste vtaženi do románů Ignáta Herrmanna. Až přicházející davy turistů, vynořujících se zpoza rohu, vás přivedou zpět do reality našich dnů. Ale i ta chvíle mi vždy bude stát za to se do Českého Krumlova přijet znovu podívat.

Lipno-Stausee

Lipenská přehrada

Foto und Text: Tereza Uhlich,
Deutsch-Österreichische Studien, Karlsuniversität Prag

Der Lipno-Stausee ist der größte Staudamm in der Tschechischen Republik. Auf Grund seiner Größe bekam er zu Recht den Spitznamen „Böhmisches Meer“. Der Staudamm wurde in den 50er Jahren des 20. Jahrhunderts erbaut. In dieser Zeit mussten wegen des Baus 89 Gemeinden und Siedlungen ausgesiedelt werden. Der Ort ist somit nicht nur mit der Aussiedlung der dort lebenden böhmischen Deutschen, sondern auch mit derjenigen der dort neu angesiedelten Tschechen verbunden. Auch wenn die Entstehung des Staudamms einen großen technischen Fortschritt bedeutete, überflutete der Bau für lange Zeit sprichwörtlich jedwede Hoffnung auf eine Wiederbelebung des deutsch-tschechischen Zusammenlebens, wie es hier vor dem Zweiten Weltkrieg der Fall war.

Heute ist es rund um den Lipno wieder sehr lebendig. Er wurde sowohl im Sommer als auch im Winter zum Zentrum für Erholungsurlauber und Liebhaber von Aktivurlauben. Gleichzeitig erneuerte man dort allmählich den deutsch-tschechischen Dialog. So findet man etwa in Horní Planá (Oberplan) das Geburtshaus des Böhmerwald-Schriftstellers Adalbert Stifter, dessen Werke sich vielfach gerade in der Lipno-Region abspielen. Sein Geburtshaus wird vor allem von tschechischen, deutschen und österreichischen Besuchern besichtigt.

Foto a text: Tereza Uhlich,
Německá a rakouská studia, Univerzita Karlova, Praha

Lipenská přehrada je největší vodní přehradou v České republice. Díky své velikosti dostala právem přezdívku „České moře“. Přehrada byla vystavěna v 50. letech 20. století. Kvůli výstavbě muselo být tehdy vystěhováno 89 obcí a osad. Toto místo je tak spojené nejen s vysídlením zde žijících českých Němců, nýbrž i nově se přistěhovavších Čechů. Přestože vznik přehrady znamenal velký technický pokrok, stavba na dlouhou dobu doslova zaplavila jakékoli naděje na navrácení česko-německého soužití, které tu panovalo před druhou světovou válkou.

Dnes to v okolí Lipna opět žije. Stalo se centrem letních i zimních rekreatantů a milovníků aktivní dovolené. Zároveň se zde začal postupně obnovovat česko-německý dialog. Například v Horní Plané najdeme rodný dům šumavského spisovatele Adalberta Stiftera, jehož díla se mnohdy odehrávají právě v okolí Lipna. Jeho rodný dům tak navštěvují především čeští, němečtí i rakouští návštěvníci.

Polletitz

St.-Nikolaus-Kirche

Foto und Text: Isabelle Wolf,
Deutsch-Tschechische Studien, Universität Regensburg

Eine rote Kirche irgendwo im Nirgendwo – so könnte man die St.-Nikolaus-Kirche in Boletice (Polletitz) vielleicht auf den ersten Blick beschreiben. Die recht kleine, romanische Kirche stammt aus der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts und befand sich bis 2016 auf dem Truppenübungsplatz Boletice in Südböhmen. Noch vor dem Ende des Zweiten Weltkrieges waren an dieser Stelle zahlreiche Dörfer mit mehrheitlich deutschböhmischer Bevölkerung zu finden. Im Zuge der Vertreibung der Deutschen aus der Tschechoslowakei wurden die Dörfer jedoch zerstört und verschwanden somit nach und nach von der Landkarte.

Im Gegensatz zu ihnen ist die St.-Nikolaus-Kirche erhalten geblieben und sticht heute mit ihrer roten Fassade ganz klar aus der leicht hügeligen Landschaft hervor. Vielleicht ist gerade die zarte Mohnblüte, die sich an diesem kalten Oktobertag ihrem eigenen Verfall so hartnäckig widersetzt, eine passende Metapher für die Widerstandsfähigkeit und das stets neue Aufleben der Kirche, die ihrerseits stürmischen Zeiten – geprägt vom Aufleben und Niedergang verschiedener Systeme – getrotzt haben muss.

Boletice

kostel svatého Mikuláše

Foto a text: Isabelle Wolf,
Česko-německá studia, Univerzita v Řezně

Červený kostel v zemi nikoho – asi tak by se dal na první pohled popsat kostel sv. Mikuláše v Boleticích. Malý románský kostel pocházející z druhé poloviny 12. století se do roku 2016 nacházel na území vojenského výcvikového prostoru Boletice v jižních Čechách. Ještě před koncem druhé světové války se zde nacházely četné vesnice s převážně německy mluvícím obyvatelstvem. V důsledku vyhnání Němců z Československa byly vesnice zničeny a postupně zcela zmizely z povrchu zemského.

Na rozdíl od nich zůstal kostel sv. Mikuláše zachován a dodnes se svou červenou fasádou jasně vyjímá v pahorkovité krajině. Možná právě jemný květ vlčího máku, který v tomto chladném říjnovém dni tak tvrdohlavě vzdoruje vlastnímu zániku, je příhodnou metaforou pro odolnost a životaschopnost kostela, jenž musel odolávat bouřlivým dobám, jak je formovaly vzestupy a pády různých systémů.

Wunderbach

Foto und Text: Mikuláš Zvánovec,
Doktorand, Deutsch-Österreichische Studien, Karlsuniversität Prag

Nach einer Legende erhielt der Bach Wunderbach seinen Namen so: Einer Bauersfrau fielen bei der Überquerung eines hohen Stegs Eier aus einem Korb, den sie auf den Markt trug. Alle Eier rollten in den Bach. Die Bauersfrau lief sofort hinunter ins Tal, wo der Bach nach kurzer Wartezeit wunderbare und unbeschädigte Eier heranschwemmte, eines nach dem anderen. Ein Bach, der Wunder wirkt – Wunderbach.

Die Legende über die glückliche Bauersfrau und der Name des Baches, der auf die ganze ehemalige Siedlung übertragen wurde, scheinen heutzutage nur noch wenig nachvollziehbar und ihre Bedeutung sozusagen inhaltslos zu sein. Ein Wunderbach existiert doch gar nicht mehr. Der Ort heißt heute Bystrá und wird vom Pěkný potok (Schönbach) durchflossen.

Der Bach, der Wunder wirkt, brachte – so scheint es – auch in der Zeit des Untergangs ein wenig Glück. Wunderbach war nämlich auf Grund seiner Unzugänglichkeit und Lage am nördlichen Rand des 1945 angelegten Truppenübungsplatzes Dobrá Voda (Gutwasser) keiner planmäßigen Zerstörung ausgesetzt und wurde auch kein militärisches Übungsgelände, wie dies etwa bei den unweit gelegenen Orten Stodůlky (Stadln) und Frauenthal der Fall war. Dank seiner einzigartigen natürlichen Isolation sind dort so bis heute die Umfangmauern der Gehöfte und einer Mühle erhalten. Man findet hier auch vieles aus der einstigen Bauernhofs- oder Mülhleneinrichtung, vor allem Töpfe und Werkzeuge. Erhalten hat sich sogar auch eine Truhe mit Erinnerungsgegenständen, die dort die Mutter von Frau Missi vor ihrem erzwungenen Weggang in der Erde vergraben hatte; letztere fand dort auf Basis eines Plans jenen Familienschatz wieder und feierte somit ein Wiedersehen mit ihrer Puppe aus der Kindheit.

Als ich über den Bach ging – gedankenverloren und ganz entrückt durch die Echtheit und kompromisslose Rohheit der Arbeit und des Lebens inmitten der Böhmerwald-Wildnis – um mich umzusehen, fiel mir beinahe der Objektivdeckel meines Fotoapparats in den Bach. Nach einem ersten Lächeln über den Kontrast mit der ursprünglichen Legende bin ich seit dieser Zeit davon überzeugt, dass dieser Bach sicherlich noch immer über die Macht verfügt, seine Wunderkräfte zu zeigen.

Bystrá

Foto a text: Mikuláš Zvánovec,
doktorand, Německá a rakouská studia, Univerzita Karlova, Praha

Die pověsti získal potok Wunderbach své jméno poté, co se do něj jedné selce při přechodu vysoké lávky vysypal koš vajec, který nesla na trh. Všechna vejce se skutálela do potoka. Selka hned seběhla dolů do údolí, kde po chvíli čekání potok začal vyplavovat krásná a nepoškozená vejce, jedno po druhém. Potok, který dělá divy – Wunderbach.

Pověst o šťastné selce i jméno potoka, které se přeneslo na celou bývalou osadu, se dnes zdají být málo srozumitelné a jejich význam takřka nicotný. Žádný Wunderbach přece již neexistuje. Místo se dnes jmenuje Bystrá a protéká jím Pěkný potok.

Potok, který dělá divy, ovšem, jak se zdá, zapůsobil a vnesl trochu štěstí i do doby zániku. Wunderbach svou nepřístupností a polohou na severním okraji vojenského újezdu Dobrá Voda, který vznikl po roce 1945, nebyl totiž vystaven plánovité demolici, ani se nestal vojenským cvičišťem, jako tomu bylo v případě nedalekých Stodůlek nebo Frauenthalu. Díky své jedinečné přírodní izolaci jsou tak dodnes patrné obvodové zdi statků i mlýna. Najde se zde mnoho z někdejšího selského nebo mlýnského mobiliáře, zejména hrnce a nářadí. Dokonce se dochovala i truhla se vzpomínkovými předměty, kterou zde před nuceným odchodem v zemi zakopala maminka paní Missi, která onen rodinný poklad nedávno podle plánu našla a díky němu se tak znovu shledala se svou panenkou z dětství.

Když jsem se šel podívat přes potok, zahloubán a zcela unesen ryzností i nekompromisní syrovostí práce a života uprostřed šumavské divočiny, spadl mi málem do potoka kryt od fotoaparátu. Po prvotním pousmání se nad kontrastem s původní legendou jsem od té doby přesvědčen, že by tento potok stále ještě uměl ukázat svou divotvornou moc.

Glöckelberg, Kaserne der Grenzwa
Foto: Anežka Brožová

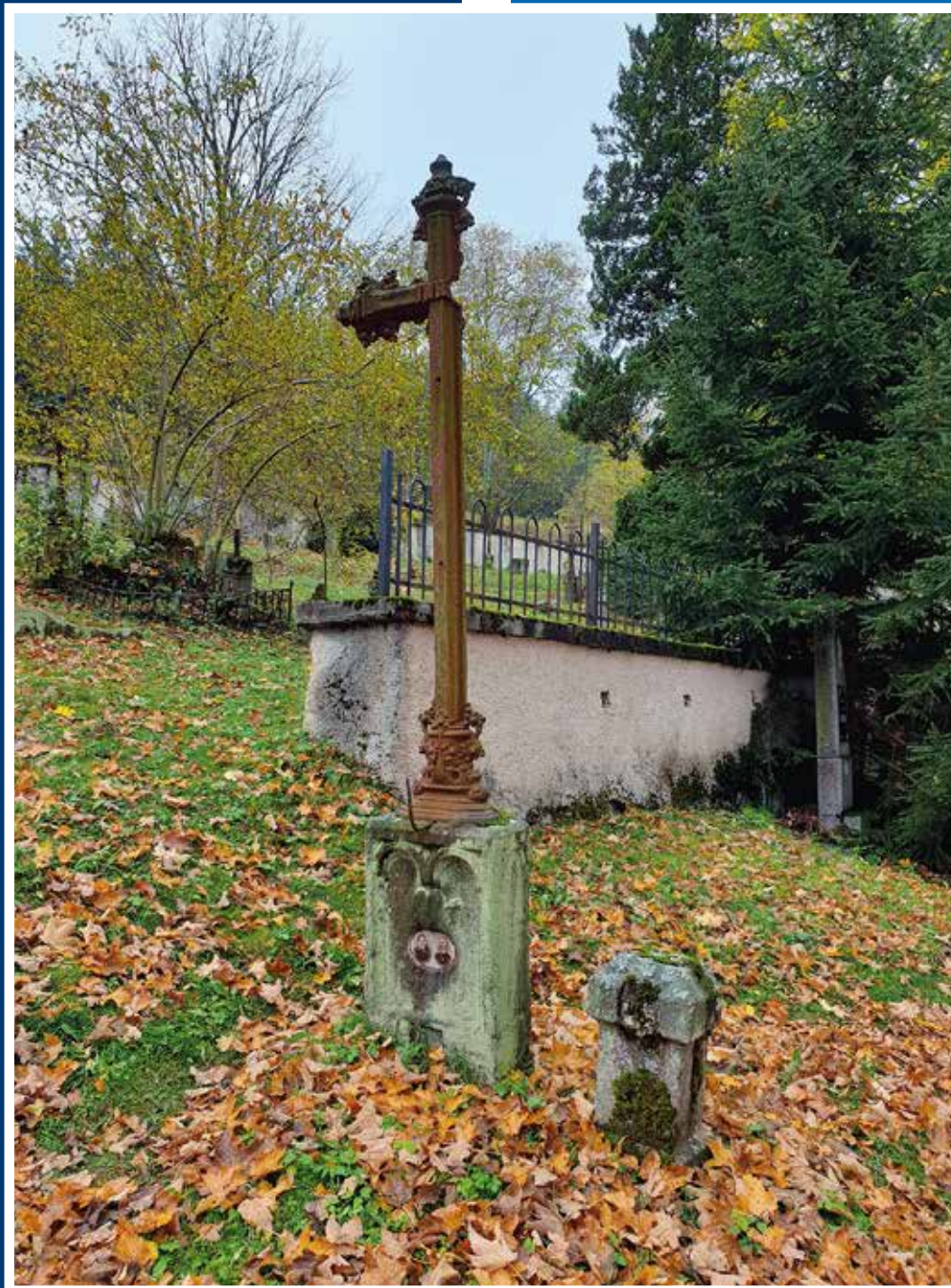
Zvonková, kasárny pohraniční stráže
Foto: Anežka Brožová

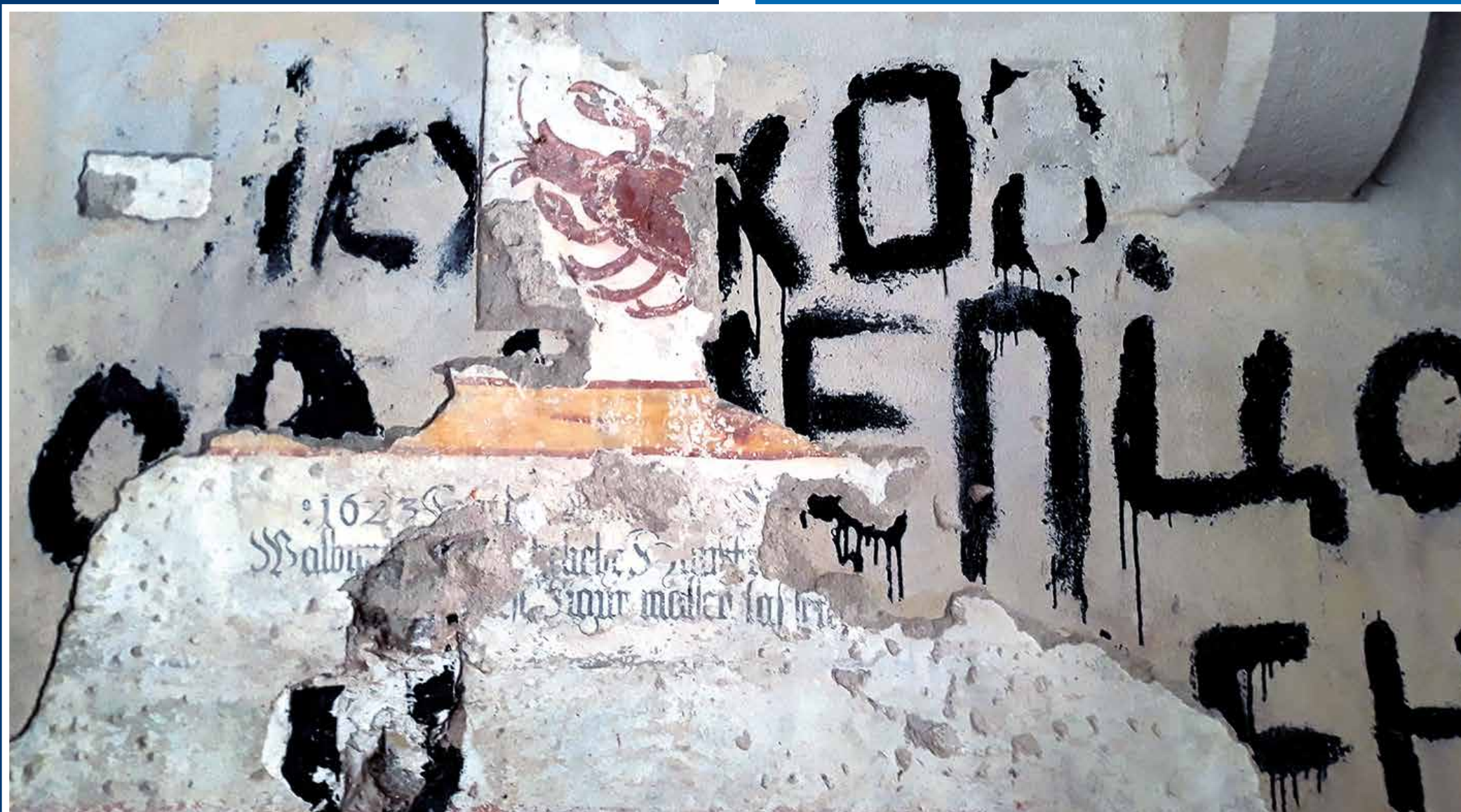
Hartmanitz, Synagoge
Foto: Luisa Gese

Hartmanice, synagoga
Foto: Luisa Gese

Gutwasser, Friedhof Dobrá Voda
Foto: Martin-Kurt Hlavatý

Dobrá Voda, hřbitov v Dobré Vodě
Foto: Martin-Kurt Hlavatý

Polletitz, St.-Nikolaus-Kirche
Foto: Jan Hoffmann

Boletice, kostel svatého Mikuláše
Foto: Jan Hoffmann

Gutwasser, St.-Gunther-Kirche
Foto: Wolfgang Schwarz

Dobrá Voda, kostel svatého Vintře
Foto: Wolfgang Schwarz

Krumau, Kreuzberg mit der Kapelle der schmerzreichen Jungfrau Maria und des Heiligen Kreuzes (1710), Foto: Jan Kvapil

Český Krumlov, Křížová hora s kaplí Panny Marie Bolestné a svatého Kříže (1710)
Foto: Jan Kvapil

Oberplan, Adalbert-Stifter-Geburtshaus
Foto: Wolfgang Schwarz

Horní Planá, rodný dům Adalberta Stiftera
Foto: Wolfgang Schwarz

Krumau, Museum Fotoatelier Seidel
Foto: Tereza Ostrowska

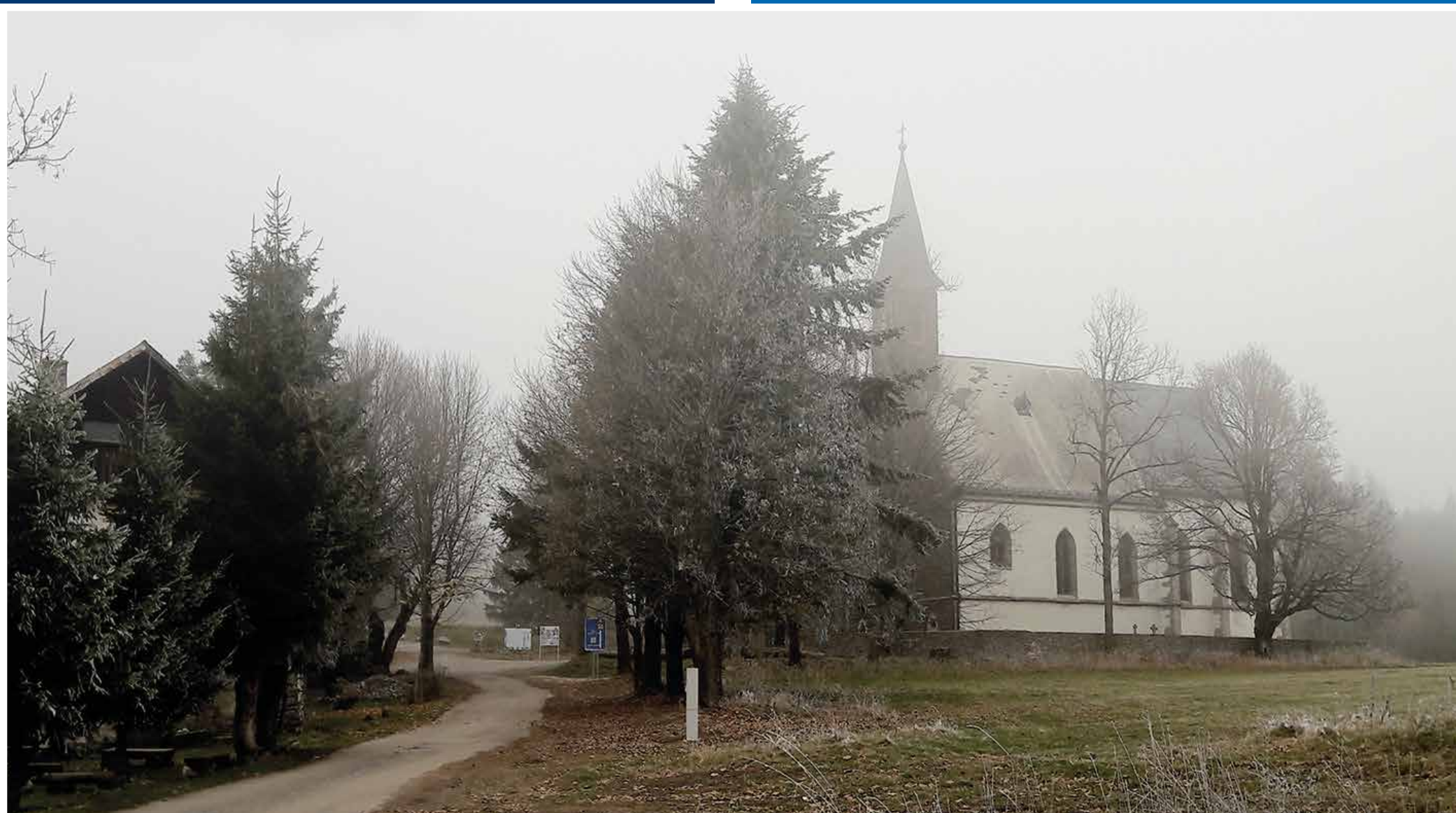
Český Krumlov, Museum Fotoatelier Seidel
Foto: Tereza Ostrowska

Waider Brücke über die Wottawa bei Unterreichenstein
Foto: Jana Roznerová

Paštěcký most přes Otavu u Rejštejna
Foto: Jana Roznerová

St. Thoma, Fronleichnamskirche
Foto: Wolfgang Schwarz

Svatý Tomáš, kostel Božího těla
Foto: Wolfgang Schwarz

Krumau
Foto: Daniela Suchá

Český Krumlov
Foto: Daniela Suchá

Lipno-Stausee
Foto: Tereza Uhlich

Lipenská přehrada
Foto: Tereza Uhlich

Polletitz, St.-Nikolaus-Kirche
Foto: Isabelle Wolf

Boletice, kostel svatého Mikuláše
Foto: Isabelle Wolf

Wunderbach
Foto: Mikuláš Zvánovec

Bystrá
Foto: Mikuláš Zvánovec